

ФОРМУВАННЯ ДІАСПОРИ ВОЛЗЬКИХ ТАТАР В ЗАПОРІЗЬКОМУ КРАЇ (КІНЕЦЬ ХІХ - ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ).

Україна належить до числа поліетнічних країн світу. Саме тому великий інтерес у вчених і громадськості викликають різні аспекти життя етнічних груп населення держави: історія, розвиток культури, умови проживання.

Актуальність теми дослідження обумовлена зростанням самосвідомості у малочисельних народів які мешкають на території України, зокрема в Запоріжжі, з боку яких сьогодні є велика зацікавленість у вивченні історії та культури. Крім того, необхідність подальшого удосконалення міжетнічних стосунків в незалежній Українській державі також актуалізує проблему вивчення різних аспектів розвитку національних діаспор, в тому числі нечисленних, яким дослідники ще не приділили належної уваги.

Поставлена проблема зовсім не досліджена, у науковому обігу майже повністю відсутній фактичний матеріал з проблематики. Таким чином, виникла нагальна необхідність у висвітленні будь-яких матеріалів з життя татарської меншини.

У сучасній історіографії, як українській, так і російській, питання появи татар Поволжжя в Запоріжжі не знайшло висвітлення в окремих наукових дослідженнях. На сьогодні існують загальні роботи як татарських істориків, присвячені історії татар і татарської діаспори, так і українських, які показують розвиток національних меншин України. Зокрема, Рінат Закіров у своїй монографії «Татары в меняющемся мире. Очерки этнополитической истории в XX – начале XXI вв.» [1] в одному з розділів лише кілька абзаців присвятив історії переселення татар на Запоріжжя. Серед українських науковців можна виділити роботи В. Наулка [2; 3], Б. Чирка [4], Л. Якубової [5; 6; 7], О. Данильченка [8; 9], в яких досліджуються в основному найчисленніші етнічні спільноти України (переважно німці, євреї, росіяни, болгары, поляки, греки), або окремі аспекти життя тих же меншин (національно-культурні, освітні, соціально-політичні, демографічні). Що стосується детального розгляду історії саме волзьких татар в Запорізькому краї то таких досліджень на сьогодні немає.

Слід зазначити, що вже багато років цю проблематику намагається зрушити з місця голова Татарського культурного центру «Алтин Ай» в місті Запоріжжя Рахіма Ахмерова [10; 11; 12; 13]. Але недостатність джерельної бази не дає змоги вийти на науковий рівень розробки проблеми. Тому ці публікації мають більше літературний та журналістський характер.

Отже, запропонована стаття є першою спробою дослідження історії татарської меншини в Запоріжжі. При цьому автори ставлять наступні завдання: висвітлити історію виникнення і формування діаспори волзьких татар на Запоріжжі в період з кінця ХІХ по першу половину ХХ ст., прослідкувати динаміку змін кількісного складу татарської меншини на матеріалах загальних переписів населення 1897 р., 1926 р., і 1939 р.

Волзькі татари – це один з найбільших і найвідоміших тюркомовних етносів, який пройшов довгий і славетний шлях історичного розвитку. У період середньовіччя він мав свою державність (Казанське, Астраханське та Касімовське ханства), яку втратив у ХУІ-ХУІІ ст. Цей народ має велику діаспору в межах колишнього СРСР, найбільша з яких за межами Росії мешкає сьогодні в Україні. В нашій державі волзькі татари є одним з найбільш дисперсно розселених і урбанізованих народів. Абсолютна більшість татар сьогодні проживає у містах – Київ, Донецьк, Запоріжжя, Харків, Луганськ, Миколаїв, Макіївка, а також в Криму. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, на території України проживало 73,3 тис. волзьких татар, з яких 5,1 тис. – в Запорізькій області [14].

Слід зазначити, що представники самого татарського народу вважають ці цифри дуже заниженими якщо брати до уваги те, що особливості соціальної адаптації татар до життя в Україні під час тоталітаризму примушували їх змінювати прізвища та імена на слов'янські, вступати у змішані шлюби, а дітей записувати росіянами чи українцями. За дуже приблизними та суб'єктивними оцінками татарських національно-культурних та

мусульманських громад, в Україні сьогодні може проживати в десять разів більше волзьких татар та їх нащадків (до 700 тис.) [15, с. 17].

Переселення волзьких татар в різні райони Російської держави почалося після ліквідації Казанського ханства, але особливо інтенсивно міграційні процеси серед татар Поволжжя та Уралу почалися з кінця ХІХст. Це було пов'язано з бурхливим розвитком промисловості на південному сході України, яка потребувала умілих, старанних і працьовитих робітників, якими зарекомендували себе татари. Значна частина працездатного татарського населення Поволжжя майже завжди відчувала брак робочих місць у невеликих селах. Здавна там був розповсюджений особливий вид промислу – відхідництво, що стало головною причиною трудової міграції на Південь України. Саме тоді у промисловому районі Донбасу, від Юзівки до Олександрівська, почали виникати татарські громади, які склалися з казанських та саратовських татар [1, с. 161].

Згідно з матеріалами Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 року за рідною мовою, татарська меншина в місті Олександрівськ складала лише 43 людини [16, с. 429], хоча у більш промислово розвинутих містах Катеринославщини ця кількість була набагато більшою: у Катеринославі – 726 осіб [16, с. 426], Маріуполі – 228 [16, с. 438], Павлограді – 185 [16, с. 444]. Кількість татар по повітам, які знаходилися в межах сучасної Запорізької області, виглядала так: Олександрівський повіт – 128 осіб [66, с. 43], Мелітопольський повіт – 1284 осіб [16, с. 1439], Бердянський повіт – 770 осіб [16, с. 1428].

Слід відмітити, що в переписі населення не виділялися окремо кримські і волзькі татари, також не розрізнялися вони і за мовною ознакою, хоча їх мови зовсім різні. Крім того, татари Поволжжя традиційно селилися у великих промислових містах, що було пов'язано з метою їх переселення, а саме - праця на копальнях та великих промислових підприємствах. На початку ХХ століття 75,2% татар, що жили на території України, належали до міського населення [17, с. 117]. Зазначимо також, що Мелітопольський і Бердянський повіти входили до Таврійської губернії, яка дуже щільно була заселена кримськими татарами. Тому з великою часткою вірогідності можна стверджувати, що в Мелітопольському і Бердянському повітах, які були суто аграрними і у ХУІІІ столітті територіально відносилися до Кримського ханства, більшу частину становили саме кримські татари. Отже визначити точну кількість волзьких татар за переписом 1897 року в межах сучасної Запорізької області неможливо.

У перші тринадцять років ХХ ст. татарське населення України залишалось відносно стабільним. Але з початком Першої світової війни і революції, і особливо під час громадянської війни, яка фактично зруйнувала економіку Донбасу, чисельність татар значно скоротилася. У складних економічних і соціальних реаліях татари поверталися у рідні селища, або шукали роботу в інших регіонах. Це призвело до того, що на початок 20-х років татарська меншина в Україні разом із сезонними робітниками, за даними, які наводять Л. Якубова [6, с. 67] і О.П. Данильченко [8, с. 21], скоротилася до 12,5 тис. осіб. Хоча ще у 1897 році за даними Першого загального перепису населення Російської імперії татарською мовою на території України розмовляло 30837 осіб (без урахування Таврійської губернії, де татар було 196854 особи) [16, с. 1420].

На початку 20-х років ХХ ст. на Поволжжі почався голод, з іншого боку почалося відновлення промисловості на Донбасі, що стало причинами чергової хвилі переселення татар. За п'ять років чисельність татарської меншини виросла на 10 тисяч осіб. Це підтверджується даними Всесоюзного перепису населення від 17 грудня 1926 року - чисельність татар в Україні складала вже 22 281 чоловік [18, с. 4].

У 1926 році майже вся територія майбутньої Запорізької області розподілялася між Запорізькою та Мелітопольською округами [19]. За даними перепису татарське населення міста Запоріжжя складало 116 осіб, всього по Запорізькій окрузі – 318 осіб [20, спр. 712, арк. 6; спр. 2175, арк. 19], по Мелітопольській окрузі – 393 особи [21]. Якщо порівнювати дані по Запорізькій окрузі за 1926 рік з даними по Олександрівському повіту за 1897 рік, то ми бачимо зростання татарської меншини у два з половиною рази – зі 128 осіб до 318 осіб. Інша картина по Мелітопольській окрузі, який включив приблизно територію колишніх

Мелітопольського та Бердянського повітів, а також частину Дніпровського повіту. Тут ми прослідковуємо значне зменшення чисельності татар, більшість з яких були кримськими, – з 2054 осіб до 393 осіб. Це пояснюється багатьма причинами: еміграційна хвиля татар до Туреччини на початку ХХ століття внаслідок зростаючого безземелля, демографічні втрати під час громадянської війни і особливо голоду 1921-1923 років [22]. Взагалі упродовж ХХ століття по Запорізькому краю прослідковується тенденція до зменшення чисельності кримських татар і зростання діаспори татар з Поволжжя.

Треба відмітити, що територіальні одиниці 1897 року і 1926 року не є тотожними, тим більше це стосується Мелітопольської округи, тому прослідкувати динаміку чисельності татар на території сучасної Запорізької області дуже важко. Крім того, за переписом 1926 року знову, як і в 1897 році, не розрізнялися кримські та волзькі татари. Все це ускладнює отримання достовірних результатів, але тенденція до зростання чисельності волзьких татар як в Україні, так і Запорізькому краї в 20-ті роки ХХ століття, очевидна.

У першій половині 20-х років татари з рідних сел вирушали у промислові міста, на будівництва, великі заводи, де можливо було отримати роботу, спеціальність і гідну зарплатню і, зрештою, не вмерти з голоду. Багато з них спочатку осідали на Донбасі, зокрема в Сталінській окрузі за переписом 1926 року мешкало 5912 татар [21, с. 2246], в Луганській – 5279 татар [21, с. 2230], в Артемівській – 3266 татар [21, с. 2220]. Однак матеріальний стан татарських мігрантів в Україні був нужденним внаслідок економічної кризи та безробіття. Живучи в невеликих робітничих селищах та пролетарських районах міст, татари зберігали замкнений спосіб життя, через мовні та культурні, зокрема конфесійні, відмінності, практично не спілкувалися з оточуючим населенням. Міжнаціональні шлюби в середовищі татарської меншини були рідким явищем. На початку 20-х років татари практично повністю були неписьменними як національною, так і двома найпоширенішими мовами в УСРР [6, с. 67].

Справжній переселенський бум серед татар відбувся під час індустріалізації з її практикою вербувань робочої сили на новобудови. У період 1927-1934 рр. на будівництво Дніпрогесу і Дніпровського металургійного комбінату з Татарської республіки, Пензенської, Саратовської, Ульяновської областей вирушали татари-мішари, які вважаються нащадками давніх татарських князів, що служили воєводами у російській царів. Пізніше російський царат перевів багатьох татарських мурз (князів) з військового стану до громадянського, у мішарів, які не прийняли християнство, відібрали титули і землі. Тому в Запоріжжя прибували вже «князі в лаптях» - селяни, але з такими дворянськими прізвищами як Акчуріні, Єнікеєви, Тугушеви, Мансурови, Юсупови, Ямбулатови, Агішеви, Кашаєви [23, с. 32].

Багато татар приїхало із селищ Неверкінського району Пензенської області – Бігеєво (Бігіавил), Алеєво (Аліавил), Бік-Мосеевка (Бікбулат), Джалілово (Чершим), Мансуровка (Чербулат), Октябрське (Мазарли), Кам'яний Овраг (Морзалар), Ісікеївка, Сулейманівка, Дьоміно (Демавил) [12, с. 3]. Саме у ці села, а також села Татарської республіки, Управління Дніпробуду організовувало бригади вербувальників із робітників самого Дніпробуду по 15 осіб на допомогу вербувальникам Біржі Праці [24, с. 23]. Нашадки тих переселенців сьогодні складають основу татарської меншини Запоріжжя.

Авторам вдалося зібрати усні повідомлення про переселенців-татар, які оселилися в Запоріжжі у 20-30 роки ХХ століття. Найчисленніші громади склали вихідці із селищ Бігеєво (Бігіавил), Джалілово (Чершим) та Октябрське (Мазарли) Неверкінського району Пензенської області. За матеріалами, які надав голова адміністрації села Бігеєво Наїль Акчурін (1959 року народження), ще в середині 20-х років із Бігеєво в Запоріжжя переселилися: Бадретдін Кірпічов (колишній мула), Яхія Чекаєв, Шакір Чакаєв, Хайбула Бахтеєв, Сітдих Мансуров, Сулейман Мансуров, Абдрахман Чавкін, брати Аббяс та Юніс Уйбікови, Давид Тугушев [25]. Це були майбутні чорнороби, бетоняри, будівельники, тесляри, вантажники. Багато з них здобували нову для себе спеціальність і досягали високого рівня професіоналізму. Зокрема Яхія Ахмеджанович Чекаєв, працюючи на будівництві

Дніпрогесу, пізніше глиноземного цеху Алюмінієвого комбінату та Коксохімічного заводу, став професійним будівельником і вже на початку 50-х років був направлений у Москву на роботи по зовнішньому оздобленню головного корпусу Московського державного університету [26, с.2].

Серед татар, які прибували в Запоріжжя, основна маса була неписьменною, але дуже рідко зустрічалися і освічені люди, які направлялися на організаційну роботу. Зокрема, Шакір Хасянович Чакаєв в 1927-1928 роках був відряджений Управлінням Дніпробуду у своє рідне селище Бігеево для вербування робітників на будівництва Дніпрогесу [27].

У першій половині 30-х років кілька десятків татарських родин переселилися в Запоріжжя із селища Октябрське (Могілки, Мазарли) - Бікулови, Мензелеєви, Акчуріни, Макаєви, Хайрови, Мансурови, Абдрахманови, Ляпіни, Бікбаєви, Рамазанови, Суляєви, Бікаєви [28]. Більшість з них оселилася в Запоріжжі після завершення будівництва Дніпрогесу і працювала на важких роботах в різних цехах Коксохімічного заводу, Алюмінієвого комбінату, «Запоріжсталі».

Одним з перших з Октябрського у пошуках роботи в Запоріжжя приїхав Мінгач Бікулов (1902 року народження), який влаштувався вантажником на Коксохімічний завод. Цікавий лист зберігся у фондах Державного архіву Запорізької області за підписом групи робітників-татар транспортного цеху Коксохімічного заводу датований 18 жовтня 1940 року [29, спр. 337, арк. 235]. У ньому вантажники Мінгач Бікулов, Ісмаїл Фролов, Алі Апанаєв та Гаяз Ісмаїлов дають позитивну характеристику на свого колегу Умера Ягудіна (був заарештований у липні 1938 року за обвинуваченням у шпигунській та диверсійній діяльності на користь японської розвідки у складі контрреволюційної націоналістичної організації, розстріляний у жовтні 1938 року [29, спр. 337, арк. 52, 265, 284]), сподіваючись на повторний перегляд справи.

В середині 30-х років багато вихідців із селища Бігеево працювало на будівництві як заводів, так і житла, зокрема Ібатула Чекаєв (1913 року народження) з 1933 року працював будівельником в «Гражданстрое», Ібрагім, Халіся та Ісхак Єнікеєви з 1935 року – працювали на будівництві житла, пізніше – на Коксохімічному заводі, Харіз Мансуров (1918 року народження) – на будівництві Магнієвого заводу [30].

Отже, з початком будівництва Дніпрогеса та Дніпровського промислового комплексу чисельність татарської національної меншини в Запоріжжі швидко збільшувалася. Так, тільки у селищі Кічкас (Дніпробуд) на березень 1928 року вже налічувалося 72 татарина на восьми ділянках [20, спр. 712, арк. 33-39]. Згідно Всесоюзного перепису населення 1939 року кількість татар по Запорізькій області складала 4228 осіб (2666 чоловіків і 1562 жінок) [31], з яких 2601 осіб проживали у містах [32].

Значно виросла чисельність татар і в цілому по Україні – з 22281 особи (16014 чоловіків та 6267 жінок) у 1926 році до 55456 осіб (41042 чоловіків та 14414 жінок) у 1939 році [33, с.68]. Запорізька область, утворена 10 січня 1939 року, увійшла до числа найбільш заселених волзькими татарами, зайнявши 4-е місце по Україні. Найбільші громади татар Поволжжя традиційно були в Сталінській області - 14181 осіб [33, с. 70], Ворошиловоградській – 9837 осіб [33, с. 68], Харківській – 4285 осіб [33, с. 70].

Підводячи підсумки, можна сказати, що процес формування діаспори волзьких татар в Запорізькому краї, який почався з кінця XIX століття, був не одноманітним і пройшов кілька етапів. Перший етап умовно можна виділити з кінця XIX століття до 1917 року, коли татарська громада формувалася переважно на Донбасі, а серед татар Запорізького краю більшість складала кримські. Другий етап – це перша половина 20-х років XX століття до початку будівництва Дніпрогесу, коли після громадянської війни, голоду, розрухи і різкого зменшення населення (зокрема татарського) почалося поступове відродження економіки регіону і внаслідок цього – збільшення татарської громади. Третій етап умовно можна датувати 1926-1940 роками, коли відбувалося спорудження Дніпрогесу та Дніпровського промислового комплексу, що потребувало численних трудових ресурсів. Саме під час

третього етапу сформувалася та основа татарської національної меншини Запоріжжя, яка існує і зараз.

Головною причиною переселення волзьких татар на Південь України на всіх етапах був пошук роботи і кращих умов життя. Міграція татар на Запоріжжя відбувалася з двох основних регіонів – Неверкінського району Пензенської області і Татарської АРСР, що зумовило формування двох земляцтв – пензенського (саратовського) та казанського.

Автори планують у подальшому дослідження різних аспектів життя національної меншини татар Поволжжя, зокрема щодо участі і ролі татар в індустріалізації Запоріжжя, місця татар в політичних репресіях кінця 30-х років ХХ століття.

Список використаних джерел і літератури

1. Закиров Р.З. Татары в меняющемся мире. Очерки этнополитической истории в ХХ – начале ХХІ вв. / Ринат Закиров. – Казань: Татарское книжное изд-во, 2006. – 207 с.
2. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР / Наулко В.І. – К.: Наукова думка, 1965. – 136 с.
3. Наулко В.І. Развитие межэтнических связей на Украине / Наулко В.І. – К.: Наукова думка, 1975. – 276 с.
4. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття) / Чирко Б.В. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – 215 с.
5. Якубова Л.Д. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР: 20-і – перша половина 30-х років ХХ ст. / Якубова Л.Д. – К.: 2006. – 507 с.
6. Якубова Л.Д. Етнічні меншості УСРР у першій половині 20-х років ХХ ст. / Якубова Л.Д. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 188 с.
7. Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30 роки): коренізація та денаціоналізація / Якубова Л.Д. // Український історичний журнал. – 1998. - № 6. – С. 22-35.
8. Данильченко О.П. Етнічні групи півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х років ХХ ст. / Данильченко О.П. - К.: Інститут історії України НАН України, 1993. – 58 с.
9. Данильченко О.П. Ліквідація неписьменності серед національних меншин Півдня України в 20-і роки ХХ ст. / Данильченко О.П. // Український історичний журнал. – 1999. - № 3. – С. 74-87.
10. Ахмерова Р.С. Татары Запорожья / Ахмерова Р.С. // Дуслык. – 2001. - № 1-2. – С. 7-9.
11. Ахмерова Р.С. На мостах дружбы / Ахмерова Р.С. // Дуслык. – 2003. - № 1. – С. 20-21.
12. Ахмерова Р.С. Мелодии сурского края / Ахмерова Р.С. // Бигиавыл. – 2003. - № 3 июнь-июль. – С. 3.
13. Ахмерова Р.С. Алтын Ай / Ахмерова Р.С. // Бигиавыл. – 2004.- октябрь-ноябрь. – С. 2-3.
14. Державний комітет статистики України. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Національний склад населення. - Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
15. Капелюшная Т. Татарская диаспора в Украине / Капелюшная Т. // Дуслык. – 2005. - № 2-3. – С. 17-24.
16. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897г. Распределение населения по родному языку и уездам 50 губерний Европейской России. – Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg=
17. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. К., ІПЕ і НД НАН України, 2000. – 356с.
18. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по республикам СССР. - Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php?reg=
19. Административно-территориальное деление Запорожской области (XVII в. — 1990 г.) [Электронный ресурс] / Крылов Н.В., Нечипоренко Л.Г., Донченко Л.М. Листая прошлого

- страницы. Сборник статей научных сотрудников музея и краеведов. Мелитополь: 1991. Режим доступа: <http://garrett.org.ua/index.php?topic=45.0>
20. Державний архів Запорізької області. – Ф. Р-221. – Оп. 1.
21. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам республик СССР. - Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_26.php?reg=2090
22. Лопухина Т., Градировский С. Особенности социокультурного преобразования Тавриды и социокультурной переработки крымскотатарского этноса. - Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/authors/gradirovsky/?library=1152>
23. Акбаш Р. Исянмесез! / Акбаш Р. // Правда. – 2010. - № 41, – С. 32.
24. Положение с рабсилой // Хроника Днепростроя. – 1930. - № 5. - С. 23-24.
25. Матеріали отримані з особистого архіву голови Татарського культурного центру «Алтин Ай» в місті Запоріжжя Рахіми Ахмерової.
26. Усманова Г. Свет прожитых лет Сяита Тенишева / Усманова Г. // Бигиавыл. – 2003. - № 3. – С. 2.
27. Зі споминів Разії Яхіївни Чекаєвої (1939 року народження), далекої родички Шакіра Чакаєва.
28. Зі споминів Зіядіна Мінгачевича Бікулова (1947 року народження), сина Мінгача Бікулова.
29. Державний архів Запорізької області. – Ф. 5747. – Оп. 3. – Спр. 337.
30. Зі споминів Хамзя Якубовича Ісянова (1934 року народження), зятя Ібатули Чекаєва.
31. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Распределение городского и сельского населения областей союзных республик по национальности и полу. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rer_nac_39_gs.php?reg=4&gor=3&Submit=OK
32. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Распределение городского и сельского населения областей союзных республик по национальности и полу. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rer_nac_39_gs.php?reg=4&gor=1&Submit=OK
33. Всесоюзная перепись населения 1939 года : основные итоги / Под ред. Ю.А. Полякова . – М.: Наука, 1992.- 256с.

Аннотация

Дедков Н.В., Коянс А.А. Формирование диаспоры волжских татар в Запорожском крае (конец XIX - первая половина XX века).

В статье описывается процесс формирования диаспоры волжских татар на территории современной Запорожской области. На материалах всеобщих переписей населения 1897, 1926 и 1939 годов анализируются изменения в численности татарского населения.

Ключевые слова: волжские татары, диаспора, национальное меньшинство, перепись населения, округ.

Анотація

Дедков М.В., Коянс А.А. Формування діаспори волзьких татар у Запорізькому краї (кінець XIX - перша половина XX ст.).

У статті досліджується процес формування діаспори волзьких татар на території сучасної Запорізької області. На матеріалах загальних переписів населення 1897, 1926 і 1939 років проаналізовано зміни чисельності татарського населення.

Ключові слова: волзькі татари, діаспора, національна меншина, перепис населення, округ.

Annotation

Dedkov N.V., Koyans A.A. The formation of the Volga Tatars diaspora in Zaporizhya region (end of the 19th century – first part of the 20th century).

The article describes the process of the formation of the Volga Tatars diaspora on the territory of a modern Zaporizhya region. The changes in the number of Tatar population are analysed on the basis of general enumeration of 1897, 1926 and 1939.

Key words: *the Volga Tatars, diaspora, national minorities, enumeration, discrit.*